

Urbanek, Bożena

Polska spuścizna medyczna w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego

Medycyna Nowożytna 1/2, 125-132

1994

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bożena Urbanek

Warszawa

Polska spuścizna medyczna w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego

Dzieje zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, która mieści się przy ul. Uniwersyteckiej 3 (Universiteto gatve 3), dla współczesnych są mało znane, a ponadto skomplikowane i zawiłe. Zbiory te – zwłaszcza część dotycząca czasów najnowszych, a w tym II wojny światowej, do niedawna były świadomie pomijane jako przedmiot badań i dziś pozostają nadal nieobecne w polskiej historiografii¹. Tymczasem tradycja ich istnienia – jak mało której instytucji działającej w obrębie dawnych ziem polskich, obrosła siłą aż czterech wieków.

Początki zbiorów

sięgają roku 1570 i wiążą się z działalnością zakonu jezuitów w Wilnie. Od chwili założenia stały się częścią powołanej przez ten zakon akademii – o nazwie Academia et Universitas Societatis Jezus, i wraz z nią przez 203 lata pozostawały pod zarządem

¹ B. Urbanek, *Polskie archiwalia medyczne w Wilnie*, „Medycyna Nowożytna”, 1994, t. 1, z. 1, s. 143–152.

jezuitów. Po sekularyzacji zakonu przekazano je utworzonej przez Komisję Edukacji Narodowej Akademii Wileńskiej, z którą dzieliły zmienne losy. Już w początkowym okresie tworzenia zbiorów zgromadzono wiele cennych nabytków, m.in. pojezuickie dzieła teologiczne i filozoficzne, a także księgozbiór osobisty króla Zygmunta Augusta².

Jednakże najwspanialszy okres ich rozwoju przypada na lata 1803–1832, czyli okres tzw. Cesarskiego Uniwersytetu. Dzięki ogromnej aktywności i ruchliwości pracowników liczba woluminów wzrosła do 60 tysięcy, zorganizowano zbiór numizmatyczny, podjęto katalogowanie zbiorów – powstał m.in. katalog alfabetyczny, który z późniejszymi uzupełnieniami służył czytelnikom aż do końca II Rzeczypospolitej. W auli uniwersyteckiej – pięknie ozdobionej przez Franciszka Smuglewicza, zorganizowano czytelnię; obecnie mieści się tutaj Dział Starodruków.

W 1832 r. kres rozwojowi kładzie reskrypt cara Mikołaja I, z 1 [13] maja tegoż roku, likwidujący polską uczelnię. Tylko z uniwersyteckiego Wydziału Lekarskiego utworzono Akademię Medyko-Chirurgiczną, pozostawiając cząstkowo, i to na krótko, zbiory do dyspozycji jej czytelników. Rozpoczęto też wtedy – trwający przez dziesięć lat – ich rozbiór. Część wysłano m.in. do uniwersytetów w Kijowie i Charkowie. Do pierwszego np. trafiła w 1842 r. większość dzieł służących byłemu Wydziałowi Lekarskiego i działającej do stycznia tegoż roku. Akademii Medyko-Chirurgicznej. Jednocześnie w pomieszczeniach pouniwersyteckich ulokowano szereg instytucji, m.in. archiwum państwowe³. Bibliotekę Uniwersytecką z pozostałymi w Wilnie zasobami przekształcono w tzw. Bibliotekę Publiczną. Do jej magazynów w latach 50–60 XIX w. zwożono księgozbiory poklasztorne – likwidowanych przez Murawjewa katolickich zgromadzeń zakonnych, zamykanych szkół polskich, a także konfiskowane księgozbiory prywatne – własność uczestników powstania styczniowego, np. Teodora Narbutta czy Zyberk-Platerów; ponadto druki i rękopisy założonego przez Eustachego hr. Tyszkiewicza, a upaństwowionego przez Rosjan Muzeum Starożytności. Po blisko 10 latach porządkowania – czemu towarzyszyło często mniej lub bardziej świadome niszczenie dzieł, nie wyłączając kradzieży – Biblioteka Publiczna zaczęła udostępniać swoje zbiory, realizując już jednak inną, bo

² A. Łysakowski, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie”, 1931–1932, R. 8, s. 232.

³ Tamże, s. 233; J. Kłosa, *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*, Wilno 1937, s. 158; St. Lisowski, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie za czasów rosyjskich*, „Ateneum Wileńskie”, 1931–1932, R. 8, s. 241.

antypolską politykę. Kierownictwo i rosyjska obsługa faworyzowały Rosjan pierwszeństwem przy wypożyczaniu książek. Eliminowano ze spisu – katalogów polskie pozycje⁴. W sierpniu 1915 r. biblioteka nosząca ówczesnie nazwę Wileńskiej Publicznej Biblioteki i Muzeum liczyła, według spisu z natury, 310 tys. tomów.

I wojna światowa również nie oszczędziła zbiorów. Najcenniejsze starodruki i rękopisy trafiły do moskiewskiej Biblioteki i Muzeum Rumiancewskiego.

Z ocalałej reszty zbiorów w 1919 r.

Polscy bibliotekarze ponownie utworzyli Bibliotekę Uniwersytecką, zaś po 20-tym roku dokonano przeglądu i podziału zasobów, tworząc m.in. Oddział Zbiorów Specjalnych z działem Starodruków i Rękopisów. W dziale tym najpoważniejszą pozycję stanowiły książki szesnastowieczne – 180 dzieł, z których najstarsze pochodziło z 1507 roku. Dość bogato reprezentowane były wydawnictwa drukarni jezuitów wileńskich, wśród nich litewski przekład dzieł Wujka i tłoczone w Drukarni Łazarzowej pisma Jana Kochanowskiego⁵. Ze starodruków dotyczących nauk medycznych znalazły tam miejsce m.in. prospekty wykładów profesorów Szkoły Głównej Wileńskiej Księstwa Litewskiego z lat 1780–1790, gdzie też do dnia dzisiejszego są przechowywane. W grupie tej są m.in. skróty lekcji profesora Mikołaja Regnierera⁶.

Natomiast podwaliną – niezwykle i dziś jeszcze bogatego Działu Rękopisów – stał się tzw. zbiór Eustachego hr. Tyszkiewicza, o łącznej liczbie ok. 2600 rękopisów. Szczególnie licznie były reprezentowane kodeksy poklasztorne, będące poważnym materiałem do badań nad historią kościoła rzymskokatolickiego, w tym o obrządku unickim, następnie materiały dotyczące szkolnictwa i oświaty, towarzystw legalnych i tajnych Wielkiego Księstwa Litewskiego, a także archiwalia wileńskich łóż masonskich. Jednakże większość źródeł tego zbioru była utracona, wśród nich najstarsze, zwłaszcza dokumenty litewskie, dyplomy sporządzone na pergaminach, bo wywiezione przez Rosjan w 1915 r.⁷

⁴ St. Lisowski, s. 243, 245–246, 253, 257–258.

⁵ Tamże, s. 253, 262; St. Lisowski: *Starodruki Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie”, 1931–1932, R. 8, s. 272.

⁶ B. Urbanek, *Zapomniana spuścizna naukowa Mikołaja Regnierera*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1992, nr 3, s. 111–116.

⁷ M. Brensztajn, *Zbiór rękopisów Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie”, 1931–1932, R. 8, s. 274–275.

Po przejściu przez Polaków pozostałych w Wilnie zbiorów np. archiwalia o charakterze prawno-administracyjnym przekazano do Archiwum Państwowego w Wilnie. Do Działu Rękopisów trafiła

spuścizna Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego

pieczołowicie kolekcjonowana przez jego władze i przechowywana na uniwersytecie od pierwszych lat istnienia towarzystwa. Złożyły się na nią prace naukowe członków towarzystwa, przekazywane regulaminowo w darze oraz liczne czasopisma lekarskie w języku polskim, niemieckim i francuskim.

Cofając się wstecz trzeba nadmienić, że w 1864 r. Towarzystwo Wileńskie Lekarskie posiadało już przeszło 8 tys. tomów i sporo rękopisów, które nie były uporządkowane. Dokonał tego w latach 80-tych bibliotekarz towarzystwa Józef Bieliński, który m.in. ułożył katalog kartkowy. W tym czasie zbiory znacznie się powiększyły m.in. dzięki prowadzonej wymianie publikacji z innymi towarzystwami naukowymi i instytucjami lekarskimi, głównie z terenu Imperium Rosyjskiego⁸.

W latach międzywojennych II Rzeczypospolitej spuścizna Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego liczyła 12.011 dzieł w 17.912 tomach oraz około 3 tys. nie zinwentaryzowanych rozpraw i rękopisów, a całość dotyczyła nauk przyrodniczych z przewagą różnych specjalności medycznych. Część z nich były to dawne księgozbiory wybitnych lekarzy-naukowców, członków towarzystwa, np. Jakóba Liboszyca, Seweryna Gałęzowskiego, Jana Wolfganga, Adolfa Abichta i innych. Znalazło się tam również sporo dubletów z Biblioteki Warszawskiego Towarzystwa Lekarskiego oraz Żydowskiego Szpitala Miejskiego⁹. Z uwagi na wielkość spuścizny podjęto pertraktacje z dyrekcją Biblioteki im. Wróblewskich o przeniesienie tam jej części. Przeglądając obecny stan inwentarza dawnej Biblioteki Wróblewskich – dziś należącej do Litewskiej Akademii Nauk – można sądzić, że trafiła tam m.in. część kolekcji Adolfa Abichta¹⁰.

Do czasów współczesnych zachowała się w Dziale Rękopisów jednak tylko część spadku po Wileńskim Towarzystwie Lekarskim. Zasób ten, zaewidencjonowany dziś pod wspólną sygnaturą F 26, w porównaniu do stanu przedwojennego, nie jest komplet-

⁸ A. Safarewicz, *Biblioteka Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego*, „Ateneum Wileńskie”, 1931–1932, R. 8, s. 334–336.

⁹ Tamże, s. 337.

¹⁰ Tamże, s. 338. Por. *Katalog alfabetyczny Działu Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie*.

ny – liczy bowiem ok. 6 tys. pozycji archiwalnych¹¹. Pomimo pewnych braków zachowane materiały odzwierciedlają dostatecznie bogatą działalność towarzystwa¹² i dla badacza są wartością bezcenną.

Dostępne dziś archiwalia

Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego dla ułatwienia opisu można podzielić na kilka grup.

Pierwszą – tworzą dokumenty erygowania i założeń programowych istniejącego od 1805 roku towarzystwa. W tej grupie źródeł można wyróżnić projekty powołania stowarzyszenia, a także gotowe statuty; m.in. jednym z najstarszych zachowanych jest Statut z 12 II 1810 r. przechowywany razem z wykazem członków założycieli i pisemną propozycją przekazania do „Dziennika Wileńskiego” informacji propagującej prace towarzystwa, tudzież zakres wymagań stawianych kandydatom ubiegającym się o przyjęcie na członka, w tym zawiadomienia o 6-rublowej wysokości składki. Ponadto, nieraz ujęte w formie wyjątków czy streszczeń, protokoły towarzystwa – głównie z lat 1805–1905 (F 26–343) – i w miarę kompletna sprawozdawczość-raporty, dotycząca spraw merytorycznych i finansowych, zwłaszcza z poł. XIX w. Całość tej dokumentacji sporządzona jest przeważnie w języku urzędowym, rosyjskim.

Drugą – dość pokaźną objętościowo, tworzą materiały od lat 20-tych XIX stulecia, obrazujące współpracę towarzystwa z pokrewnymi towarzystwami, działającymi w obrębie cesarstwa, jak np. mińskim, odesskim, irkuckim, sanktpetersburskim, a także powstającym i rozwijającym się na przełomie lat 70-tych i 80-tych XIX w. specjalistycznymi towarzystwami lekarskimi, np. położniczo-ginekologicznym z Sankt Petersburga¹³. Pośrednio zaś świadczą one o istnieniu wielu, nieraz mało znanych organizacji medycznych – efemeryd, jak np. tzw. Komitet popularyzacji wiedzy higienicznej Płockiego Towarzystwa Lekarskiego¹⁴. Dokumenty te mogą być zatem przydatne chociażby do poszerzenia i uzupełnienia już wykonanych imiennych wykazów ówczesnych towarzystw, czy też służyć do szerszego omówienia ruchu – szczególnie wtedy, masowego powoływania towarzystw na ziemiach litewskich, mimo nieprzychylnego nastawienia władz zaborczych.

¹¹ Tamże, B. Urbanek, *Polskie archiwalia...*, s. 144–145.

¹² UW, Dział Rękop. sygn. F 26–343.

¹³ Tamże, sygn. F 26–1061.

¹⁴ Tamże, sygn. F 26–1083.

Dokumentacja wskazuje także na współpracę z zachodnimi towarzystwami lekarskimi, na udział w organizowanych konferencjach czy zjazdach, zwłaszcza w II poł. XIX w.¹⁵ Znajdują się też liczne dowody na utrzymywanie przez Wileńskie Towarzystwo Lekarskie kontaktów z uczelniami, w tym poza granicami Polski przedrozbiorowej, np. z Akademią Medyko-Chirurgiczną we Francji, w Italii. Wśród korespondencji znaleźć można programy nauczania, obowiązujące w zagranicznych uczelniach.

Trzecią – spisy ksiąg, czasopism, wśród nich wykazy nabytków, często uzyskiwanych jako dary od różnych instytucji czy osób prywatnych, jak np. z 1862 r. Juliana Zalewskiego¹⁶. Przy tej okazji należy wspomnieć, iż kolejność zapisu wzmiankowanych wyżej dokumentów w obecnym inwentarzu akt towarzystwa nie zawsze uwzględnia chronologiczny układ ich wydawnia.

Czwartą – tworzy korespondencja towarzystwa w sprawach członkostwa. W liczbie korespondentów znalazło się wielu ówczesnych oraz przyszłych luminarzy medycyny. Są i ich autografy. Wspomnieć można m.in. o listach Józefa Dietla z 16 XII 1862 r., Ludwika Gąsiorowskiego z 1854 r., Henryka Hoyera podziękowanie za przyjęcie go na członka z 11 IV 1885 r., R. Kocha z 1896 r., Lafontaine'a z 1810, a także Biegańskiego z 1906 r.¹⁷ Do listów z prośbą o przyjęcie dołączane są często życiorysy, bibliografie prac naukowych, zwłaszcza gdy kandydat był mniej znany w środowisku lekarskim, sprawozdania z podróży naukowych, jak np. kilkustronicowe Klemensa Maleszewskiego *Sprawozdanie po St. Petersburskich Zakładach dla obłąkanych* (Wilno 1862)¹⁸.

Piątą – przechowywane bardziej obszerne objętościowo, rękopiśmienne prace naukowe wileńskich profesorów, wśród nich Józefa Franka, Augusta Becu, Ksawerego Gałęzowskiego, Wacława Pelikana, Mikołaja i Józefa Mianowskich, treść wykładów, lekcji, np. Konstantego Porcyanko *Nauka terapii ogólnej* (Wilno 1830) oraz wyciągi z dzieł np. Ignacego Fijałkowskiego *Początki chirurgii* (Wilno 1812).

Szóstą – przysyłane do Towarzystwa obserwacje indywidualne lekarzy z całego obszaru dawnego Księstwa Litewskiego, w tym z niezwykłą drobiazgowością prowadzone – często dzień po dniu – historie chorób. Przy czym daje się zauważyć pewną odrębność w sposobie i porządku zapisu tych dwóch typów źródeł: obserwacji i historii chorób. Ich szczególnym wyróżnikiem jest

¹⁵ Tamże, sygn. F 26-1226.

¹⁶ Tamże, sygn. F 26-2809.

¹⁷ Tamże, sygn. F 26-2210, 2276, 2410, 2315, 2368, 2150.

¹⁸ Tamże, sygn. F 26-3274.

już sam tytuł, jak np. J. Szymkiewicza *Postrzeżenia chorób czynione...*¹⁹ czy z 1815 r. Jana Lobenweina *Observatio de cure struma*²⁰. Najliczniejsze, a gdzie indziej nie spotykane, są historie chorób z lat 1820–1840, przy czym zdarzają się też historie chorób z czasów wcześniejszych, jak np. z roku 1805 *Dotycząca różnego tła i pochodzenia chorób gorączkowych*, a sporządzona przez lekarza Barankiewicza Macieja²¹. Wartym odnotowania przy tej okazji jest fakt, występujący zwłaszcza w początkach XIX stulecia, prowadzenia i łączenia historii chorób uznanych za podobne w swym przebiegu czy tle, tj. przy zachowaniu sposobu indywidualnego i jednostkowego opisu, zarówno samej osoby pacjenta, jak i schorzenia występuje łączenie podobnych przypadków różnych chorób. Niemniej ich autorzy nie usiłowali w większości opisywanych przypadków dokonywać porównań czy też formułować konkluzji. Przeważnie każda z obserwacji czy historii chorób bywa odrębną i zamkniętą całością. Niemniej mamy tu – w dzisiejszym rozumieniu – przebogatą gamę opisu różnych przypadków z różnych specjalności: chorób wewnętrznych, dermatologicznych, psychicznych i neurologicznych, laryngologicznych czy też dziecięcych. Wśród autorów tych historii są Adam Ferdynand Adamowicz, Józef Adamowicz, Józef Frank i inni. Językiem zapisu jest najczęściej łaciński, francuski, rzadziej rosyjski czy polski.

S i ó d m ą – sprawozdania, rozprawy kazuistyczne, będące opisem jednostkowych schorzeń i sposobów ich leczenia, ale przygotowywane już typowo dla celów publicystycznych lub zaprezentowania na posiedzeniu towarzystwa, a indywidualnie tworzone przez jednego obserwatora, np. Juliana Ważyńskiego *O chorobach w 1845 r. w upitskim powiecie...*²², *Artykuł o leczeniu (z) pomocą mrozu z 1862 r.*²³ czy też treść wcześniej obronionych dysertacji, tudzież innych prac naukowych. Napisane zostały w oparciu o reguły i zasady, którym podlegają tego typu prace, aczkolwiek większość z nich jest w postaci rękopisów.

Ó s m ą – poważnie reprezentowaną, są źródła zbiorowe – urzędowe, typu rękopiśmiennego, złożone w Wileńskim Towarzystwie Lekarskim, tj. dzienniki klinik, książki ruchu chorych, protokoły i historie chorób szpitali i klinik wileńskich – wszystkie z I połowy XIX wieku, głównie z lat 20–40 tego wieku. Najpełniejsza doku-

¹⁹ Tamże, sygn. F 26-3509.

²⁰ Tamże, sygn. F 26-3249.

²¹ Tamże, sygn. F 26-3924-3926.

²² Tamże, sygn. F 26-3494.

²³ Tamże, sygn. F 26-3449.

mentacja pochodzi z wileńskiej kliniki chirurgicznej, a składają się na nią: *Historiae morborum Clinici Instituti Chirurgici* (Wilno, od roku 1810 do 1842)²⁴, *Protocolum Morborum Insituti Ambulatorii Clinici Chirurgici* (od 1832 do 1840 roku)²⁵, ponadto z wileńskiej kliniki terapeutycznej dokumentacja z lat 1837 do 1842²⁶.

Spuściznę Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego stanowią źródła – o niepodważalnym znaczeniu – do poznania istniejących kategorii schorzeń, sposobów ich leczenia, skuteczności metod terapeutycznych oraz poszukiwania śladów odbicia w nich doktryn i teorii medycznych. Większość bogatych zasobów – mimo przetrzebień ich przez rosyjskich zaborców – jest dokumentacją naukową I poł. XIX w., która czeka na gruntowne metodyczne i merytoryczne studia oraz opracowania.

²⁴ Tamże, sygn. F 26-3734-3903.

²⁵ Tamże, sygn. F 26-3555-3569.

²⁶ Tamże, sygn. F 26-3720-3724.